

A kérdés-felelet alapú szöviccek pragmatikai vonatkozásai

Koncz-Kovács Anna

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
kovapann@gmail.com

Kivonat: A kérdés-felelet alapú szöviccek az emberi kommunikáció, azon belül a nyelvi humor fontos képviselői. A csupán egyetlen kérdésből és feleletből álló nyelvi jelenséget nyelvészeti pragmatikai nézőpontból vizsgálom, tanulmányom azon hipotézisre fog választ adni, miszerint ezen nyelvi játékok valódi folklórjelenségek: azaz két beszélő közötti interakcióra találták ki őket, a hallgatót gondolkodásra, kreativitásra ösztönözve, ehhez képest legnagyobb mértékben „álpárbeszéd”, azaz a választ maga a kérdező adja meg, s gyakran az elterjedt változata él a nyelvhasználó tudatában. Korábbi pragmatikai elméletek, valamint egy Facebookon végzett kutatás segítségével fogom mindezt igazolni.

1 Bevezetés – Mit nevezünk verbális humornak?

Lendvai Endre verbális humornak nevez minden komikus tartalmú közleményt, mely az emberi kommunikációban megjelenik, legyen az szóban vagy írásban. A verbális humor, avagy a vicc folklórjelenség, hiszen szerzője nem ismert, szájról szájra terjed, miközben módosul és új típusai jelennek meg. Jellemzője, hogy váratlan, komikus csattanóval végződő rövid szöveg (Lendvai 1996: 11). Tehát, mint látjuk, az emberek közötti interakciót segíti elő, mégpedig fontos jellemzője, hogy szem előtt tartja a Leech-féle (1983) érdekesség alapelvét, melynek gyakran Grice (1975) maximái vannak alárendelve, amit a továbbiakban részletesen kifejtek. A vicceket – még a leíró nyelvészeti vizsgálatok előtt, melyekről gazdagabb szakirodalom született, s amiről nem célok jelen dolgozatban részletesen beszámolni – az emberi kommunikációtól, a nyelvhasználatától elválaszthatatlanul szükséges tanulmányozni, mégpedig a nyelvészeti pragmatikai eredmények tükrében.

1.1 A szövicc fogalma

A verbális humornak megannyi válfaja van. Éppen ezért nem célok, nem is lehet célok mindegyikről részletes elemző vizsgálatot végezni: ehelyett érdemes megnézni egy konkrét típusának, a kérdés-felelet alapú szövicceknek a mibenlétét. A szakirodalomban olvashatunk szójátékról, nyelvi játékról, nyelvi humorról, nyelvi komikumról, szöviccről. Úgy tűnik, néhol szinonimaként, néhol árnyalatokban eltérő fogalomként szerepelnek. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásából szerkesztett kötetben többek között ezen meghatározásokat olvashatjuk: Némethné Varga Andrea szójátéknak nevezi „az azonos vagy hasonló hangzású, de különböző értelmű szavaknak meglepő, váratlan összekapcsolását, valamint e stilisztikai jelekhez sorolhatjuk egyes szavaknak, szólásoknak, közmondásoknak, szállóigéknek az eltorzítását is” (Némethné 2008: 63). A szólások, közmondások

eltorzításának, azaz az antiproverbiumoknak a kutatói, Barta Péter, T. Litovkina Anna, Hrisztova-Gotthard Hrisztalina és Varga Katalin a szójátékot úgy definiálják, mint „hasonló hangzású vagy írású, de eltérő jelentésű szavak játékos, humoros összekapcsolása és használata” (Barta et al. 2008: 83).

Saját olvasatom szerint a szóvicc a többek között szójátéknak, nyelvi játéknak nevezett meghatározás egy speciális esete. Konkrét véleménnyel illusztrálva ugyanezen konferenciakötetből: Haas Adrienn a szóvicc megfogalmazásának középpontjába a szó különböző jelentéseinek egy kontextusban egyesítését, valamint a hasonló hangzásra épülő tréfát érti, beleértve a szóképzéssel (lexématorzításal) előállított effektusokat is (Haas 2008: 73). És ő is felhívja a figyelmet arra, hogy nem lehet egységes definíciót találni. Mindannyian felszólalnak a szavak többértelműségének jelentősége mellett, azt viszont nem emelik ki konkrétan, hogy folklórjelenség lenne.

Az egyértelműség kedvéért én szóvicc alatt a nyelvi kifejezőeszközök alternatív használata által létrejött verbális humort értem – Lendvai Endre (1996: 11) meghatározásának a tükrében. A szóvicc megnevezés a szójátékhoz, nyelvi játékhoz képest jóval elterjedtebb a hétköznapi szóhasználatban, másrészt jobban kifejezi, hogy csattanóval végződő kispikái folklórműfajról beszélünk, ami a nyelvi kifejezőeszközökkel éri el a hatását (jóllehet nem csak morfémák megváltozásán alapulhat, amiről szintén a későbbiekben olvasható pontosabb okfejtés). Az, hogy a szóvicc kérdés-felelet alapú, a formai sajátosságára utal: egyetlen kérdés és felelet válik a nyelvi komikum forrásává.

2 A szóviccek ideális és elliptikus esete

Hipotézisem szerint a szóvicceknek alapvetően két esetét tudjuk megkülönböztetni: az első szerint A beszélő feltesz egy kérdést, B hallgatót arra implikálja, hogy válaszoljon erre, azaz gyártson egy szóviccet. Ekkor beszélünk a szóvicc ideális esetéről, egy valódi dialógusról, ahol a csattanót B hozza létre. Azonban ez a Facebookon végzett kutatásomból bebizonyítható, hogy a ritkább eset, mert B gyakran nem tud válaszolni A kérdésére. A második, gyakoribb esetet hívom elliptikus változatnak, ahol A azt implikálja, hogy B gyártson egy szóviccet, de B nem tudja teljesíteni, kihagyja a válaszadást, ezért A válaszol a saját kérdésére. Ekkor valójában „álpárbeszédről” van szó.

2.1 A szóviccek felosztása

Amikor írásban jelölik a szóvicceket, például újságban vagy internetes portálon, az egyszerűség kedvéért gyakran az ideális változatát szokták közölni. Például: A: *Hogy hívják az V. kerület orvosát?* B: *Dr. Oetker.* De tudnunk kell, hogy ez alatt bonyolultabb lépések értendők, amiknek megértéséhez szükségszerű ismerni a viccek szerkezetét, melyet Forgács Erzsébet (2005: 26) a következőképpen osztályoz: 1. bevezetés – az alapszituáció ismertetése, 2. középső, dramatizáló rész – a csattanó előkészítése, 3. poén – a csattanó színtere, ami elhagyhatatlan viccmeséléskor. A második részre jellemző, hogy ez tartalmazza az interpretációs csapdát, azaz a félrevezetést. Ennek eszköze: a kétértelműség, mert két izotópiához kapcsolódik. Ezek kontrasztjának felismerése a poén forrása. A bevezető rész viselkedési sémákat implikál. Ha az aktivált elvárás sémák nem teljesülnek, megjelenik egy új értelmezési perspektíva, mely által az eredeti kommunikációs elvárások hamisakká válnak. A

perspektívaváltás, a két perspektíva ellentéte adják a humor forrását, másrészt a lehetséges kontextusok integrálása.

A szövegekből viszont hiányzik a bevezető rész. Nincs szükség kor- és társadalomfüggő sémák implikálására: nincs szükség elképzelni egy alapszituációt, mely egy létező vagy lehetséges világban játszódik, mert a komikum nyelvi alapú, amit a következőképpen lehet demonstrálni: A: *Miből faragják a fatehenet?* B: *Tőgyfából.*

A válasz meghallása önmagában komikus hatást kelt. De mi lehet a *tőgyfa*? Hangváltozás szempontjából a *tőgyfából* pótlónyúlással keletkezett változat, mely nem minősíthető szótári szónak, csupán nyelvjárási kiejtés lejegyzésének tekinthető. Jelentését megpróbálhatjuk kiszámítani a tehén tőgyére és a tőgyfára való asszociációból: talán egy fa tele tehéntőgygel, egy megmunkálásra váró természetes tőgy alakú fadarab, netán egy tehénen lévő fa tőgy. Egyértelmű, hogy nincs természetes jelölete, se denotátuma a való világban, és még a jelentése sem egyértelmű, akkor belátható, hogy nincs szükség bármilyen szituációhoz is hozzárendelni: egyetlen kérdés és egyetlen felelet önmagáért beszél.

2.2 Miért beszélhetünk szövegek esetén implikaturáról?

Abban az esetben, ha a beszélő mást mond vagy ír, mint amit közölni akar, implikaturáról kell beszélünk. Ezt nézzük meg egy konkrét kérdés-felelet formájú vicc példáján! A: *Minek megy a vak az erdőbe?* B: *Fának.* A kérdés azt implikálja, hogy B gondolkodjon annak okán vagy célján, miért megy a vak az erdőbe? Például azon célból, hogy madárdalt hallgasson, vagy azon okból, mert bekergették a kutyák. Az implikátum (Grice 1975: 215) ezzel szemben nem egy ok vagy cél, hanem egy vonzat: a *nekimegy valaminek* szintagma vonzata. A *vak nekiment a fának*, mert nem látta azt. A válasz hallatán egyértelmű, hogy A azért implikálta a kérdést, hogy B-t vicc gyártására ösztönözze. B válaszával visszamenőlegesen újra kell gondolnunk A kérdését. Belátható, hogy a *minek* kérdőszó kétértelmű: gyakoribb értelmezése az okra vagy a célra kérdez rá, ritkább jelentése szerint aszemantikus határozóra. Az „átverést” segíti a *-ba* rag szerepeltetése a *-ban* helyett: azaz hogy a vak még nincs az erdőben, hanem valamiért odamegy, így kevésbé kézenfekvő, hogy ott történik vele valami.

B betartja Grice együttműködési alapelveit: adaléka a társalgáshoz olyan, amelyet azon a helyen, ahol megjelenik, annak a beszélgetésnek elfogadott célja vagy iránya elvár, melyben épp részt vesz (Grice 1975: 216). Nem sérti meg a mennyiség maximáját: egyszerű kérdésre egyszerű választ ad, így kellőképpen informatív, sem a minőség maximáját: nem mond hamis dolgot, sem olyat, ami nem evidens. A viccnek nem kritériuma, hogy megtörtént esetet mondjon el. Az esemény fiktív, bármely vakkal megtörténhetett volna, bármely erdő bármely fájánál. És annak a tényét, hogy ez egy lehetséges világban valóban megtörténhet, igazolja a kijelentés igazságtartalma. A viszony (relevancia) maximájának szintén megfelel: B a kérdésre releváns választ adott. Viszont A megszegi a mód (modor) maximáját: jóllehet a kifejezés nem homályos, de tömör és rendezett, az egyértelműség kritériumának semmiféleképpen sem felel meg. A *minek* szó homonímia, jelentőségére az előző fejezetben idézett definíciók is felhívják a figyelmet, s ennek megfelelően B a kevésbé kézenfekvő választ adta meg.

A szövegek társalgási implikaturák: intuitíven levezethetők a társalgásból. A társalgási implikatura kidolgozásának általános mintája alapján (Grice 1975: 220) így adható meg a példában szereplő szöveg: A azt kérdezte, hogy *Minek megy a vak az erdőbe?* B-nek nincs oka arra, hogy azt feltételezze, hogy A nem követi az

együtműködési alapelveket. Ezt csak úgy tehetné, ha azt gondolta, hogy *fának megy neki*. A ugyanakkor tudja, hogy B tudja, szükség van annak a feltételezésére, hogy ő úgy gondolja, a *fának megy neki*. Semmit sem tett A annak érdekében, hogy megakadályozza, hogy B úgy gondolja, hogy a *fának megy neki*. Az a szándéka, vagy legalábbis megengedi, hogy B úgy gondolja, hogy a *fának megy neki*, vagyis azt implikálja, hogy a *fának megy neki* (Grice 1975: 221).

Lendvai Endre viszont a konvencionális társalgási maximák ellenpólusaiként adja meg a vicc-maximákat, melyek szerinte parodizálják a konvencionális társalgást. Felsorol kilenc anti-maximát, melyek betartásával – véleménye szerint – minden esetben vicchez jutunk (Lendvai 2008: 238). Az általa ismertett maximák a következők: A nyelvi deviancia maximája arra utal, hogy vicc létrehozásához meg kell sérteni a konvencionális közlés normáit. Az ambivalencia maximája szerint törekedni kell a kétértelműségekre. Az ellipszis maximája a közlés hiányosságára szólít fel. A hiperbola maximája arra utal, hogy túlzást kell alkalmazni verbális humor esetén. Az összeegyeztethetetlen forgatókönyvek maximája előtérbe helyezi, hogy két összeférhetetlen szituáció összekapcsolása a komikum forrásává válik. Az együttállás maximája értelmében a szóban forgó két szituációnak javasolt együtt állnia a poén előtt, kerülve azt, hogy érintkezzenek. A poén maximája középpontba állítja a szituációk váratlanul történő egyesítésének fontosságát. Az implicit lezárás maximája alapján a humoreffektusnak a hallgató következtetés-sorozata eredményeként kell létrejönnie. A diszkreditáció maximája pedig felhívja a figyelmet a létező világ kigúnyolásának humortermelő képességére (Lendvai 2008: 239). Az általam hozott példára az ambivalencia maximája vonatkozik leginkább, azaz a megnyilatkozás megfelel a kétértelműség kritériumának. A poén maximája minden szóviccre igaz: a szituációk egyesítése váratlanul történik. Jelen esetben a diszkreditáció maximája is helytálló: kigúnyolja a vakok tulajdonságát.

2.3 A szóvicc mint illokúciós aktus

John Searle elmélete alapján is kiszámítható, hogy B-nek milyen választ kell adnia, ha A kérdését egy szóviccre felhívás illokúciós aktusának értelmezzük. Ő a tízlépéses levezetést javaslatra, illetve közvetett kérésre alkalmazta. Mivel A kérdése egy felhívás vagy egy kérés szóvicc gyártására, én a közvetett kéréssel hoztam kapcsolatba (Searle 1975: 74).

1. lépés: A azt kérdezte, hogy *Minek megy a vak az erdőbe?* Ez beszélgetési tény.
2. lépés: B feltételezi, hogy A együtműködik a beszélgetésben, s hogy megnyilatkozásának van valami célja vagy mondanivalója. Ezek az együtműködő beszélgetés elvei.
3. lépés: a beszédhelyzet alapján B nem tud semmilyen *vakról* vagy *erdőről*, és A tudja ezt. Ez tényszerű háttér-információ.
4. lépés: ellenben B látja, hogy A kérdése kétértelmű, és A tudja, hogy B látja ezt. Ez szintén tényszerű háttér-információ.
5. lépés: ennél fogva A megnyilatkozása nem egyszerűen válaszvárás arra, hogy *minek megy egy vak az erdőbe*, például madárdalt hallgatni, vagy egyéb ok, hanem valami mögöttes illokúciós aktust kell feltételeznünk, az előbbi négy lépésből kikövetkeztetve. De mi lehet az?
6. lépés: bármely direktív illokúciós aktus előkészítő feltétele, hogy B képes legyen a cselekvés végrehajtására, a beszédaktusok elmélete alapján.

7. lépés: ennél fogva A olyan kérdést tett fel B-nek, ami nem pusztán érdeklődés, hanem arra való felhívás, hogy B valami alternatív választ adjon. Ez az első és a hatodik lépésből következik.

8. lépés: mivel A mosolyog (vagy legalábbis a non-verbális viselkedése elősegíti a kommunikáció elvárt irányát), ezért kikövetkeztethető, hogy valami vicceset vár B-től. Ez háttér-információ.

9. lépés: ennél fogva A kérdése egy felhívás arra, hogy B humoros választ adjon a kérdés kétértelműsége alapján.

10. lépés: B gyárt egy humoros megnyilatkozást: az ambivalencia segítségével egy szóviccet: *Fának*.

Ha a szóvicc bevezető kérdését egy szóviccre való felhívásnak tekintjük, az egész megnyilvánulásnak így van értelme: A: *Megkérlek, hogy mondj egy szóviccet erre a kérdésre: minek megy a vak az erdőbe?* B: *Fának*. Valamint ezzel megfelel Lendvai implicit lezárás maximájának is, a humoreffektus a hallgató következtetéssorozata által jött létre (Lendvai 2008: 239).

2.4 Miért ritkább az ideális eset?

Amikor B sikeresen megadta a választ A kérdésére, akkor beszélhetünk a szóvicc ideális esetéről – saját értelmezésem szerint. De ezen eset valós szituációkban ritka. Mi ennek az oka? Nem lehet mindenki olyan kreatív, hogy képes legyen reagálni egy felhívásra: B-nek erőfeszítésbe kerül, hogy kitalálja, mi a válasz, vagy A milyen választ akar hallani. Ezzel A maximalizálja B költségét a társalgásban, azaz megszegi Leech (1983) tapintat maximáját. A rokonszenv maximájának pedig megpróbál megfelelni azáltal, hogy vicc kezdeményezésével igyekszik elérni B rokonszenvét. A tapintat maximájának megszegésével A-nak az a célja, hogy az ugratás elvének megfelelően, azaz kifejezze a partnerrel való összetartozást udvariatlan felhívással. A feltesz egy kérdést, amire B a kézenfekvőbb választ akarja adni. Például: *A vak madárdalt hallgatni megy az erdőbe*. A tudja, hogy B hasonló választ fog adni a kétértelmű kérdésre, pedig A a ritkábban használt kérdésre várja a választ. A-nak pontosan az volt a célja, hogy ezzel beugrassa B-t. A az érdekességi elvnek is meg akar felelni, amiért olyan társalgást kezdeményezett, ami a társalgás menete szerint előzmény nélküli, ezért érdekes.

A szóvicc alkotása megbukhat két lépésénél: a negyediknél, ha A konkrétan nem mondja, hogy szóviccet kezdeményezett, B esetleg nem ismeri fel a beszélő kérdésében lévő kétértelműséget, ezért nem érti meg a kérdést, nem tud hozzá jelöletet rendelni, és megvárja, hogy A válaszoljon a saját maga által feltett kérdésre. Vagy a tizediknél: B tisztában van vele, hogy A beszélő kérdéséhez nem szükséges jelöletet rendelni, látja, hogy megnyilatkozása kétértelmű, tudja, hogy A humoros választ vár B-től, de B-nek nem jut eszébe semmi vicces, ezért ismételtlen meg kell várnia, hogy A válaszoljon a kérdésre. Valós szituációban pedig a leggyakoribb eset – amit a későbbiekben ismertető Facebookon történt felmérés támaszt alá – hogy B tisztában van vele, hogy A szóviccet kezdeményezett, de nem találja ki a választ, ezért A-nak magának kell válaszolnia: A: *Minek megy a vak az erdőbe?* B: *Nem tudom./Minek?/Hát.../???* (Amennyiben például újságcikkekben írásban jelölik B tétozó megnyilvánulását, gyakran három kérdőjel szerepel.) A: *Fának*.

Úgy tűnik, a szóviccnek ismertebb és elterjedtebb az elliptikus változata, ahol A maga adja meg a választ a saját kérdésére. Úgynevezett elliptikus változatról, „álpárbeszédről” kell beszélnünk, ami kérdés-felelet formájában keletkezik, terjed, módosul és hal el, mint egy tipikus folklórműfaj.

3 Az anti-szóvicc

A szóviccek befogadására szocializálódott társadalomban megjelent egy általam „anti-szóviccnek” nevezett jelenség, melyben a fentebb ismertettekkel ellentétben A nem azt implikálja, hogy B tudjon válaszolni a kérdésére, hanem épp ellenkezőleg: azt várja el, hogy B-nek ne legyen meg erre a képessége. Ezzel megszegi Leech (1983) tapintat maximáját, nagy fejtörésre ösztönzi B-t. Látszólag A nem folytat együttműködő társalgást, ezért a vicc önellentmondásba keveredik. A paradoxon feloldása: A maga akarja megmondani a választ, ezért végrehajthatatlan aktusra kényszeríti B-t, aki a csattanó meghallásakor rájön A szándékára, és megérti, hogy beugratták. Ez pedig szintén a szóviccek elliptikus, „álpárbeszéd” mivoltát igazolja.

De hogy mindez alatt mit értek? A: *Nagy, fehér, és nem mászik fára, mi az?* B: ??? A: *Hűtő*. Való igaz, a *hűtő* nagy is, *fehér* is, és még *fára se mászik*: megfelel Grice (1975) minőség maximájának. A mennyiség maximáját a kérdés megszegi: nem közöl annyi információt, amennyiből egyértelmű lehet, hogy *hűtőről* van szó. Ugyanakkor túl sokat is közöl: egy *hűtőről* senki sem feltételezi, hogy *fára mászik*, és egy teljesen evidens kijelentést fölösleges közölni. A részben túl kevés, részben túl sok információ a relevancia maximáját is megszegi: nem odatartozó dolgok közlésével A más irányba téríti el B gondolatait. Él a Lendvai Endre (2008: 238) által felhozott ellipszis maximájával, a közlés hiányos. Ha egy anyanyelvi beszélő megkap egy ilyen kérdést, valamilyen állat jut eszébe, ami *nagy, fehér*, és mivel a kérdés azt implikálja, elvárható lenne tőle, hogy *fára mászon*, megvan rá a képessége, de mégsem teszi. Például gondolhatunk egy medvére vagy egy majomfélére, akinek van valamilyen sériülése. A válasz meghallásával B ráébred, hogy félrevezették, s a poén elcsattan.

A következő példában szintén félrevezetés történik: A: *Hogy hívják a sarki hentest?* B: ??? A: *Kovács József*. Ha ezt meghalljuk hétköznapi kommunikációban, nem jut eszünkbe nevetni. Például értelmezhetjük egy új szomszéd tájékoztatásának, vagy akár rendőrségi kihallgatásnak. Szemantikailag itt is félrevezetés történik: aki felismeri, hogy szóvicc, elkezd gondolkodni egy tipikusan hangzó néven, amit Forgács Erzsébet (2005: 273) játékos etonímiának nevez, például hogy a *finn sáugrót Porho Hessinnenek* hívják. A Searle közvetett kérése alapján felállított tízlépéses eljárás negyedik lépését ebben az esetben arra lehetne kicserélni, hogy: B ismeri a tipikusan hangzó nevekkkel kapcsolatos vicceket. A következő lépések zökkenőmentesen zajlanak, ám amikor a tizedik lépésnél B megpróbál gyártani egy ilyen típusú viccet: csalódnia kell. A csattanó ekkor éri el igazi hatását: A egy valós nevet ad, aminek átlagossága révén még a hangzását sem lehet kinevetni. Ez pedig annyira váratlan, hogy a humor forrásává válik.

4 Szóviccek kérdőíves vizsgálata a Facebookon

Hipotézisem igazolására a Facebookon szétküldtem 85 darab, tízkérdéses kérdőívet, mely arra keresi a választ, hogyan reagálnak a kérdés-felelet alapú szóviccek kérdés részére az internet felhasználói. A kutatás terepének azért választottam ezen közeget, mert az interneten történő kommunikációval viszonylag rövid idő alatt jutott el a kérdőív minél több felhasználóhoz. S a virtuális terjedési mód igazodik a szóviccek modern folklór jellegéhez, melyet Balázs Géza (2006: 446) a modern technika világában elektronikus folklórnak (e-folklórnak) hív. Két nap leforgása alatt 28 darab együttműködő választ kaptam, ami semmiféleképpen sem reprezentatív, viszont tendenciajelölő, s jól mutatja a további kutatások irányát. A kérdőívek különböző nemű, életkorú, hivatású, lakóhelyű, magyar nyelven beszélő felhasználóhoz jutottak

el. Szándékosan nem tettem szociológiai különbséget a közösség-háló használói között, célom annak kiderítése volt, hogyan reagál a szóviccre az „átlag” nyelvhasználó.

Annak, hogy valaki nem válaszolt a kérdésekre, több oka is lehet. Az internet, a kör-e-mailek és a Facebook-chat korszakában a virtuális írásbeliség (Érsok 2003: 100) jelenségének nevezett, hálózaton keresztül történő, egyre inkább terjedő, szóbeliség és írásbeliség között elhelyezkedő, kötetlenebb közeledési stratégiámra nem érezte úgy, hogy övele kezdeményezzek késleltetett interaktivitását, mégis szándékom szerint személyes (Bódi 2005: 200) dialógust, s ezért nem kívánt a kommunikáció résztvevőjévé válni.

Vagy esetleg nem tudott válaszolni a kérdésekre. Ez is történhetett két okból: a korábban ismertetett elméletek alapján nem ismerte fel, hogy ez az adatlap tíz szóviccggyártásra kérés illokúciós aktusa. Vagy rájött erre, de vagy nem ismerte a vicceket, vagy nem tudott semmit kitalálni rájuk. Vagy ha tudott is, nem érezte, hogy a szóviccek komikumhordozó hatása egybevágna az ő humorérzékével, ezért megtagadta felém a válaszadást. Az mindenesetre egyértelműsíthető, hogy mindezek mellett az a 28 kérdőív hozott fontosabb eredményeket, amiket kitöltöttek. Lássuk, mik voltak a kérdések és a „jó” válaszok!

- [1] Hogy hívják az V. kerület orvosát? Dr. Oetker.
- [2] Miért nincs az ágyban Ű betű? Mert az ágynemŰtartó.
- [3] Hogy hívják az elefántok társadalmi krízisét? Ormányválság.
- [4] Hogy hívják a fekete bőrű űrhajóst? Afronauta.
- [5] Hogy hívják az izmos WC-pucolót? Budi Bilder.
- [6] Mi lebeg a tömegsír felett? Csapatszellem.
- [7] Miért veszélyes Nyolcadon tankolni? Mert a nyolcadi kutas a halál.
- [8] Mire táncol a matektanár? Logaritmusra.
- [9] Mi van az idegbeteg ló lábán? Pszichopata.
- [10] Mivel fürdenek a szívbeteg? Infarktusfürdővel.

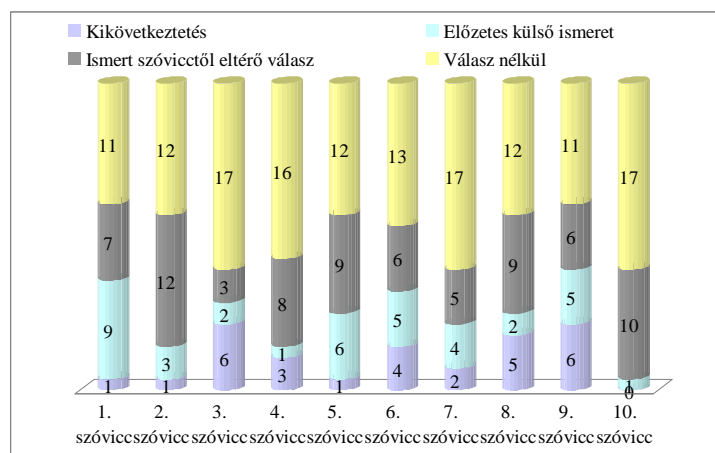
A feltett kérdések után pedig rákérdeztem, hogy a választ mi alapján írta be a Facebook felhasználója: kikövetkeztette, vagy előzetes külső ismeret alapján tette. Az eredmények elemzésénél pedig ezek mellett elkülönítettem, hogy ha valaki próbált válaszolni, de nem ezen eredményeket kapta. Valamint annak is információhordozó értéke van, ha valaki nem tudott rá válaszolni: bizonyítja, hogy ezen típusú szóviccek többnyire nem valódi dialógusok, hanem „álpárbeszéd”.

Az interneten különböző helyeken megtalált, szóban hallott vagy kitalált, és gondosan kiválasztott szóvicceket próbáltam minél színesebben összeválogatni. Forgács Erzsébet felosztása alapján így lehet őket besorolni: Fonéma megváltozásán alapuló szóviccek közül a negyedik és az ötödik lexématorzítás hangcserével (2005: 50), a harmadik lexématorzítás hangelvonással (2005: 57). A morfémákon alapuló szóviccek közül a tizedik egy kontamináció, az első, a nyolcadik és a kilencedik új kontextusba helyezés, a hatodik a *szellem* szó poliszemiáján alapul, a másodikonál a komikumot a másképp tagolás adja (2005: 108). Akárcsak a hetediknél, de az már nem fonémán, hanem frazeologizmuson alapuló szóvicc (2005: 142).

4.1 A kérdőívek tanulságai

Összesen tehát a 28 felhasználónak 280 darab kérdésre kellett választ adnia. Mindössze 67 jó válasz született, ami azt jelenti, hogy a felhasználók 23%-ban feleltek meg helyesen. A válaszok $\frac{3}{4}$ része viszont vagy helytelen (vagy legalábbis

szöviccnek nem vagy csak erőltetetten nevezhető, esetleg szövicchez hasonlatos, de a közismerttől eltérő következtetés), vagy kitöltetlen maradt, mindenesetre nem sikerült az elterjedt megoldást kitalálni. Ebből úgy tűnik, hogy a szövicc ritka esetben válik valódi dialógussá, többnyire inkább megválaszolatlanul hagyják, és B hallgató elvárja A beszélőtől, hogy ő adja meg a választ. Viszont az is kitűnik az eredményből, hogy a válaszadók szeretik a szövicceket, érdeklődnek irántuk, hiszen fele arányban (142) megpróbáltak választ adni. Így születnek a valódi folklórjelenségek: valaki kitalálja, mások pedig továbbformálják őket. A 67 helyes válaszból 38 darab jött létre előzetes külső ismeret alapján, a maradék 29 következtetés által született. Ami pedig 43%-os bizonyítékot ad arra, hogy a szöviccek – jóllehet gyakran nem sikerül őket megfejteni – arra termettek, hogy kikövetkeztethetők legyenek. De mégis nagyobb arányban azt bizonyítják, hogy könnyebb korábról megjegyezni őket, mint kitalálni. Mindez grafikus ábrázolásban:

1. ábra. A Facebookon felmért szöviccekre adott válaszok száma

A grafikonból kitűnik, hogy a kevésbé ismert, könnyen kikövetkeztethető viccek közé tipikusan két típusú tartozik: a harmadik, a negyedik, a nyolcadik és a kilencedik. Az előbbi kettő fonéma megváltozásán alapuló szövicc, az előbbinél a *k* fonéma elhagyásával (*kormányválság* – *ormányválság*), az utóbbinál az *sz* és a *t* *f*-re történő cseréjével (*asztronauta* – *afronauta*). Az utóbbi kettő a morfémaikon alapuló szöviccek közül a szó más kontextusba kerülése: a *logaritm*ust, illetve a *pszichopatát* eddig a matematikával, valamint a pszichés problémával hoztuk kapcsolatba, nem a táncsal és a lovakkal.

A többi szöviccnél nagyobb arányban ismerték az elterjedt változatot. Ez legszembevetőbb az első és az ötödik esetében, melyekből a *Dr. Oetker* a szó más kontextusba helyezésével variál, míg a *Budi Bilder* egy lexématorzítás hangcserével: kiejtés szerint *á*-ból lett *u*.

4.2 Az egyes kérdésekre született válaszok

Az látható az ábrából, szám szerint hányan ismerték, hányan tudták kikövetkeztetni a komikumot. Felsorolás céljából érdekesebbnek tartottam azokból kiemelni, milyen alternatív megoldások születtek. Az első kérdésnél több olyan válasz is létrejött, ami

az „anti-szóviccek” kategóriájába tartozik: az *V. kerület orvosát Nagy Károlynak*, vagy *Dr. Tóth Ákosnak* nevezi egy-egy felhasználó, elmondása alapján következtetéssel, és nem azért, mert ismer ilyen nevű orvost. Viszont szóviccnek tekinthető megoldás: *Dr. FájV*.

A második kérdést tudták a legkisebb arányban megfejteni, és a próbálkozások legtöbbször még távolról sem tekinthető szóviccnek: *mert csak á, g, y van benne; az ű betű ritka, az ágyat gyakran használjuk*, etc.

A harmadik kérdésre született valódi szóvicc: *ormánycsőd*, valamint jó irányba tapogató, mégsem szójátékon alapuló komikum: *ormányos szociális krízis*.

A negyedik kérdés kiváltotta a felhasználók kreativitását, humoros eredmények is születtek: *negronauta; Jimbo Armstrong; Howl Black (black hole = fekete lyuk); fekasztronauta; blacksztronauta*.

Az ötödik kérdésre, szintén jöttek létre nyelvi komikumot kiváltó megoldások: *wc muszklín; bodyputzer; WCepsz*, valamint a *Mr. Muscle* választ – a TV reklámokból jól ismert lefolyótisztító után – négyen is beírták.

A hatodik kérdést azok, akik nem ismerték és nem tudták megfejteni, lényegében nem tudták kellő kreativitással megválaszolni. Például: *csend és hullaszag; fekete köd*; etc.

A hetedik kérdésnél többen a benzin árára, mennyiségére asszociáltak, nem pedig a kutastól való félelemre: *mert nyolcad annyival kevesebb üzemanyagot kapunk; mert a lével ellentétben nyolcszoros az üzemanyag ára*, etc.

A nyolcadik kérdést kevésbé ismerték. A próbálkozások között különféle eredmények jöttek létre: például saját tapasztalat, *I will survive-ra – a mai diákokat túl kell élni, főleg egy matektanárnak; (én ritkán szoktam...)* bitzenére? Viszont jött létre valódi szóvicc is: *tango – cotango*.

A kilencedik kérdés viszonylag könnyen kikövetkeztethető volt. Viszont születtek ötletes próbálkozások is: *ín gerület; kényszerpata*, vagy szóviccnek nem mondható egyéni vélemények, például: *semmi... a patkót már lerúgta, a pata talán még megvan*.

Érdekes eredményt ad, hogy a tizedik kérdésre nem született „jó” válasz. A legközelebbi megoldás: *nem fürdenek, hanem zuhanyoznak, infarktussal*. A további ötletek többnyire élettapasztalatból következtek, nem pedig nyelvi kreativitásból. Többek között: *WU2 samponban. A nagyim szívbetege volt és ő mindig WU2 samponnal használt; árammal, hogy hajtsa a pészmeért*. A dolog nyitja: ezen szóvicc nem tartozik a széles körben elterjedt folklórjelenségek közé, szimplán saját kreáció, melyet ez idáig kizárólag egyetlen felhasználónak sikerült beépítenem a tudatába. Ehhez képest a többi felhasználó nem tudta megfejteni. Ami esetleg utalhat arra, hogy azon szóviccek, amiket úgy vallottak be, hogy kikövetkeztettek, azok is tudat alatt előzetes ismeret alapján születtek.

5 Összegzés

Tanulmányomban azon hipotézisre kerestem a választ, miszerint a kérdés-felelet alapú szóviccek mint folklórjelenségek azon célból jöttek létre, hogy az „átlag” nyelvhasználó humorérzéke, nyelvi kreativitása, valamint Grice maximái, Leech udvariassági alapelvei, Searle illokúciós aktusának lépései alapján ki lehessen őket következtetni. Ehhez képest a megfejtés gyakran elmarad, s elsősorban „álpárbeszédeként” léteznek.

A Facebookon végzett tendencijelölő kutatás szintén azt az eredményt támasztja alá, hogy a szóviccek népszerű jelenségei a kommunikációnak, hiszen a kutatásban együttműködő felhasználóknak több mint a fele megpróbált választ adni, ahol a „jó”

válaszok között a kikövetkeztetésekhez képest az előzetes külső ismeretek valamelyest nagyobb számban szerepeltek. Mivel a 280 megválaszolható kérdésre csupán negyedrészen született nyelvi alapú komikum, megállapítható, hogy a szócickek, akár interneten, írásban vagy élőbeszédben terjednek, elsősorban nem valódi dialógusok, pusztán kérdés-felelet formában létező „álpárbeszéd”.

Irodalom

- Balázs, G. 2006. Az sms-folklor – a minimálfolklor nyelvi képe I. *Magyar Nyelvőr*, 130(4): 439–456.
- Barta, P., T. Litovkina A., Hrisztova-Gotthard H., Vargha K. 2008. Paranomázia az antiproverbiumokban – magyar, angol, német, francia és orosz példákkal. In: Daczi, M., T. et al. (szerk.) 83–97.
- Bódi, Z. 2005. Szimbolikus írásbeliség az internetes interakcióban. In: Balázs, G., Bódi, Z. (szerk.) 2005. *Az internetkorszak kommunikációja*. Budapest: Gondolat – Infonia. 195–212.
- Daczi, M., T. Litovkina A., Barta P. (szerk.) 2008. *Ezerarcú humor. Az I. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Érsok, N. Á. 2003. Írva csevegés – virtuális írásbeliség. *Magyar Nyelvőr*, 127(1): 99–104.
- Forgács, E. 2005. *Nyelvi játékok: Kreativitás a viccekben, a reklámyelvben, a sajtónyelvben és az irodalmi szövegekben*. Szeged: SZEK Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Grice, H. P. 1975. A társalgás logikája. In: Pléh, Cs., et al. (szerk.) 213–227.
- Haas, A. 2008. Álljunk meg egy szó(játék)ra! A szójáték jelentősége az írott sajtóban. In: Daczi, M., T. et al. (szerk.) 73–82.
- Leech, J. 1983. *Principles of pragmatics*. London: Longman.
- Lendvai, E. 1996. *Közelkép a verbális humorról*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Lendvai, E. (2008): A vicc anatómiája és élettana. In: Daczi, M., T. et al. (szerk.) 231–239.
- Némethné Varga, A. 2008 Hangalak és jelentés – A szójáték dinamikája. In: Daczi, M., T. et al. (szerk.) 63–72.
- Pléh, Cs., Síklaki I., Terestyényi T. (szerk.) 1997. *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Searle, J. R. 1975. Közvetett beszédaktusok. In: Pléh, Cs., et al. (szerk.) 62–81.